

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt : XIX

Cumhuriyetin 50. Yıldönümüne armağan

Yayın Komisyonu:

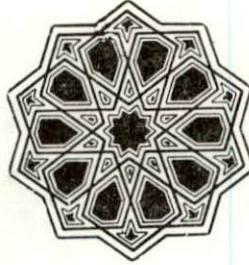
Prof. Dr. Necati ÖNER (*Dekan*)
Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN
Prof. Dr. İ. A. ÇUBUKÇU
Doç. Dr. M. HATİBOĞLU
Doç. Dr. Hüseyin ATAY

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XIX

Cumhuriyetin 50. Yıldönümüne armağan

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

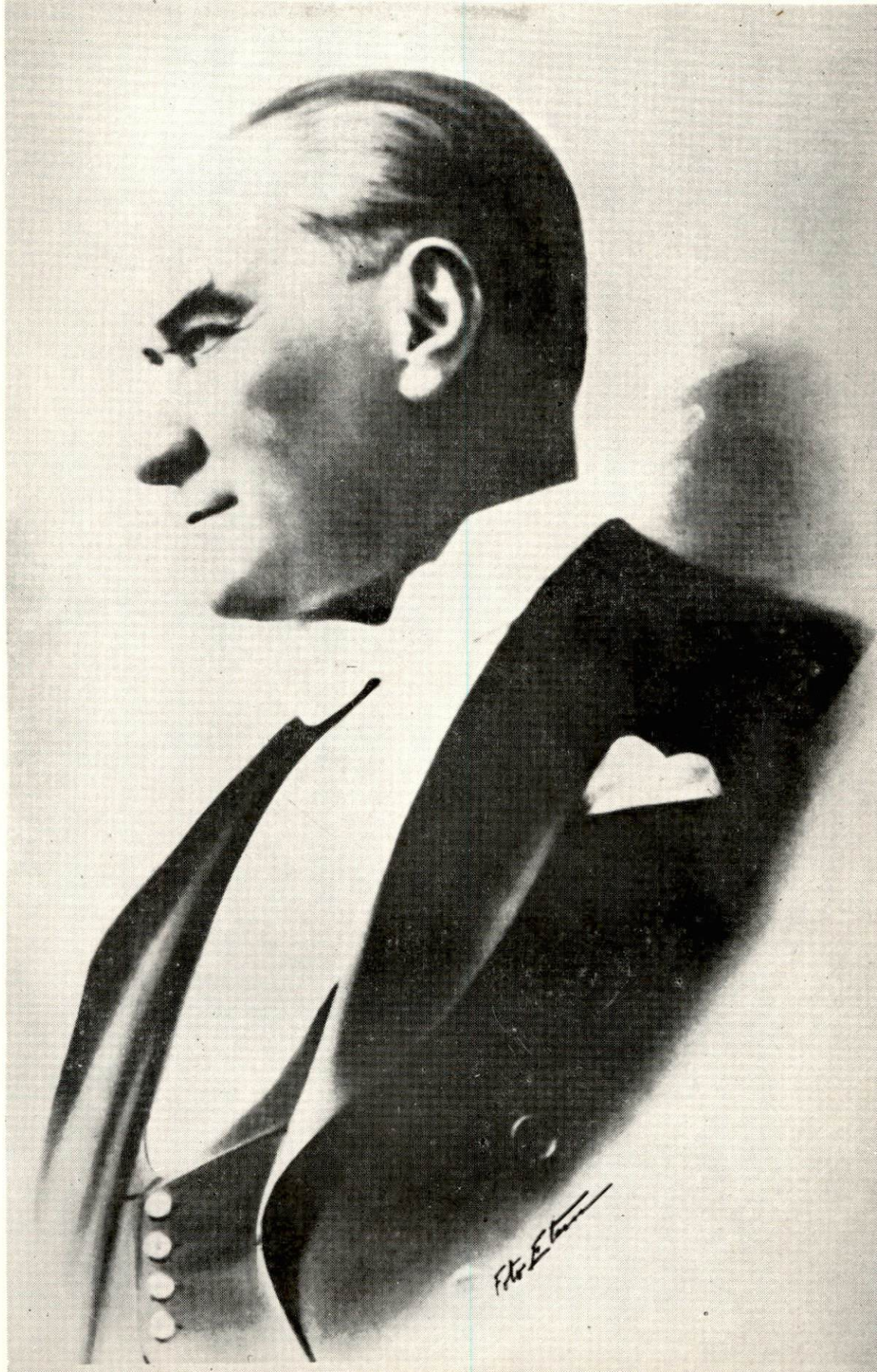
ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

GH : XIX

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1973

Çıktı Yılı: 50. Yılında...

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Prof. Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU, <i>Yunus Emre ve Din Felsefesi</i> .	1
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>Parmenides ve Varlık Meselesi</i>	17
Prof. Dr. Şakir BERKİ, <i>İslâm Hukukunun Ana Hatları</i>	29
Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU, <i>Dinler Bilimi</i>	41
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>İbn Hibbân ve Tefsiri</i>	49
Doç. Dr. Mehmed S. HATİBOĞLU, <i>Hazret-i Aişe'nin Hadis Tenkitçiliği</i>	59
Doç. Dr. Gültekin ORANSAY, <i>Dinî Türk Musikisinde XVII. Yüzyılda Kullanılmış Makamlar</i>	75
Dr. M. Esad KILIÇER, <i>Kemâlpaşazade'nin Aile Hukuku ile İlgili Bazı Fetvâları</i>	83
Dr. Mehmet DAĞ, <i>İslâm Felsefesinde Aristocu Zaman Görüşü</i>	97
Dr. Beyza BİLGİN, <i>İslâm'da Muhtesiplik ve Eğitim Yönünden Değeri</i>	117
Dr. Abdulkadir ŞENER, <i>İslâm Hukukunda Re'y ve İctihad</i>	123
Prof. Dr. Muhsin MAHDİ, <i>Çağımızın İslâm Düşüncesinde İslâm Felsefesi</i> (Çev. Hüseyin ATAY)	133
Laura Veccia VAGLIERI, <i>Ali-Muâviye Mücadelesi ve Hârici Ayrılmasının İbâdî Kaynakların Işığında İncelenmesi</i> (Çev. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI)	147
Şeyh Muhammed ABDUH, <i>İslâmın Müsamahasına Dönüş</i> . (Çev. Osman KESKİOĞLU)	151

	<u>Sayfa</u>
W. D. Ross, <i>Aristo'da Tabiat Felsefesi</i> (Çev. S. Hayri BOLAY) ...	155
Joachim WACH, <i>Toplumun Dini Teşkilatlanması</i> (Çev. Dr. M. Rami AYAS)	175
S. PİNES, <i>İbni Sinâ ve "Risâletü'l-Füsus Fi'l-Hikme"nin Yazarı</i> (Çev. Kifayet ÖZAYDIN)	193
Hartmuth SCHMÖKEL, <i>Sumer Dini</i> (Çev. ve Açıklayan Mehmet Turhan ÖZDEMİR)	197
Ord. Prof. H. Z. ÜLKEN, <i>Prof. Dr. Hikmet Birand (1904-1972)</i> ...	219
İgnaz GOLDZİHER, <i>İslâmda Hadisin Yeri Etrafında Mücadeleler</i> (Çev. Dr. Cihad TUNÇ)	223
 <u>Kitap Tenkitleri :</u>	
<i>Muzaffer Sencer'in Allahın Varlığına Dair Bir Kitabı</i> (Süleyman Hayri BOLAY)	237
 <u>Kitap Tanıtma:</u>	
<i>Müşkilet al-İnsan</i> (S. Hayri BOLAY)	241
<i>Müellifine Okunulan Bir Asıl Nüsha ile Karşılaştırılıp Düzeltilmiş Bir Kitabı'l-İktidab Nüshası</i> (Günay TÜMER)	247
<i>Yeni Bir Humâyun-nâme Nüshası</i> (Günay TÜMER)	253

İBNİ SİNÂ VE “RİSÂLETU’L-FÛSUS FÎ’L-HİKME”NİN YAZARI*

Yazan S. PİNES

Çeviren: KİFAYET ÖZAYDIN

PROBLEMİN BAZI VERİLERİ

Risâletu'l-Füsûs, birçok el yazmasında, yazarının el-Fârâbî olarak gösterilmiş olması ve İsmâîl el-Fârânî'nin bunu bilhassa teyid etmesi sebebiyle, el-Fârâbî'ye atfedilmiştir. XV. yüzyıl ilim adamlarından olan İsmâîl el-Fârânî bu mistik mahiyetteki felsefi risâleyi şerh etmiştir. Bu atf, metnin Avrupalı iki editörü olan Dieterici ve Horten tarafından şüpheyle karşılanmamıştır. Bununla beraber Horten, *R. el-Füsûs'un* son kısmı üzerinde sonradan bazı çalışmalar yapılmış olduğuna ve bu kısmın el-Gazâlî doktrininin izlerini taşıdığına inanmaya mütemayildir.

L. Straus, bu konudaki bütün bilgileri altüst eden bir müşâhedede bulunduğu sırada mesele bu noktadaydı. Straus, İbni Sînâ adıyla (*Tis' Rasâil'de*) yayımlanan *R. fi'l-Ğuvâ'l-İnsâniyye ve İdrâkatihâ'nın* *R. el-Füsûs'un* bir kısmı ile aynı olduğunu keşfetmiştir. Bu durumda *R. el-Füsûs* daha sonra yaşamış bir filozofa ait olamaz mıydı? Straus buna inanmaya mütemayildir¹. Straus'tan ayrı olarak (fakat onunla hemen hemen aynı zamanda) aynı müşâhedede bulunan İ. Madkur² ve A. M. Goichon³ un kanaatleri daha farklıdır. Madkur ve Goichon *R. fi'l-Ğuvâ'l-İnsâniyye'nin*, İbni Sînâ'ya atfedilmemesi gerektiği sonucuna varmışlardır. P. Kraus münakaşayı daha da genişleterek *R. el-Füsûs'un* yalnız bazı kısımlarını değil tamamını söz konusu etmiş ve eseri el-Fârâbî'ye atfeden müşterek kanaatin yanlış olduğunu ileri sürmüştür. Kraus'un ileri sürdüğü sebeplerden başka Straus da bazı göstergeler vermiştir: “Füsûs'un müteradifler ve tekrarlar süslü âhenkli üslûbu da, metindeki İsmailiye üslû-

1 Bak. *Le Monde Oriental*, 1934, s. 116 n. 3, Straus, burada şu keşfine pek kapalı bir şekilde telmihte bulunmaktadır.

2 Bak. *La Place d'al-Fârâbî dans l'Ecole Philosophique musulmane*, Paris, 1934 s. 123.

3 Bak. *La Distinction de l'Essence et de l'Existence d'Après Ibn Sînâ*, Paris, 1937, s. XIII.

Bu makale “Revue Des Etudes Islamique, (1951)” s. 121-124. den alınmıştır.

buna aykırı terimler de (kalem, levh, arş, rûh-i kudsiyye vs. gibi) Fârâbî'nin, başlıca özellikleri açıklık ve sadelik olan üslûbu ile bağdaşmaz"⁴.

Bütün bu müşahedeler doğrudur. Üstelik eserin doktrini ile Fârâbî'nin doktrini de birbirine uymamaktadır. Halil Cerr'in, el-Fârâbî'nin bilhassa psikoloji alanındaki fikirlerini, *el-Füsûs*'taki fikirlerle karşılaştırmak suretiyle ortaya çıkardığı sonuç budur⁵.

Böyle olunca, bu risâle'nin yazarı kimdir? H. Cerr (Georr) bunun "Fârâbî okuluna mensup bir filozof" olduğunu ileri sürmekte⁶ fakat, soruya cevap vermek için elimizde yeterli veriler bulunmadığını ifade ederek hiçbir isim teklif etmemektedir.

Bu noktada, Straus, Madkur ve Goichon tarafından ileri sürülene benzer bir gerçeği ortaya çıkaran bazı el yazmaları yeni bir gösterge temin etmiş oldular. Fakat bu el yazmalarının ortaya çıkardığı husus çok daha ciddî bir mahiyet taşımaktadır. Çünkü bu defa *R. el-Füsûs* bütünü ile ele alınmış bulunmaktadır. Bunlar arasında, *Br. Mus. ms. ar. 978*. İstanbul'daki 7 el yazması (*Ahmed-i sâlis* 3447, *Ayasofya* 4853, *Hamidiye* 1448, *Pertev Paşa* 617, *Nuru-Osmaniye* 4894, *Üniversite* 1458, *Yıldız Husûsî* 395), Kâhire'den 2 el yazması, *Felsefe* 349 ve *Felsefe* 398⁷ İbni Sina'ya atfedilen *R. el-Firdevs*'i ihtiva etmektedirler. Kaydedilen bu yazmaların birincisinde, ki inceleyebildiğim tek el yazması odur bu risâle mevcuttu ve *R. el-Füsûs*'un bütünü ile aynıdır. O. Ergin⁸ ve G. C. Anawati'nin verdikleri bilgilere göre metnin tamamının İstanbul ve Kâhire el yazmalarında bulunduğu anlaşılıyor.

4 Bak. *Plotin Chez les Arabes*, Kahire 1941, s. 270 n. 3

5 Bak. *Fârâbî Est-il l'Auteur de Fûçus al Hikam* R. E. I., 1941-1946 s. 31-39. *Füsûsun Fârâbî'nin eseri olmadığını ileri süren nazariyeye de karşı çıkanlar bulunmuştur. Filhakika Cruz Hernandez, aksine delillere rağmen, eskisi gibi eseri Farabî'ye atfetmeye devam etmiştir (Bak. *Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Age*, 1951, s. 304 ve de.). El Farabî'nin düşüncesinin belli bir zamanda büyük bir değişikliğe uğramış olduğuna inanmak mümkün olsaydı, meselâ, son yıllarında kendisinde sofizme karşı bir temayül uyanmışsa (İbni Seb'in bunu teyid etmektedir. Bak. *Correspondance Philosophique avec l'Empereur Frederic II de Hohenstraufen*, ed. Şerafettin Yalıtıkaya, İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü yayınlarından *Etudes Orientales* VIII (1943) s. 74) problemin verilerinin değişmesi gerekir. Fakat buna ihtimal vermek mümkün değildir.*

6 Aynı eser, s. 39.

7 Brockelmann'a göre, G. A. L. 2. baskı s. 595 (n. 52), bu listeye Patna el yazmasını da ilâve etmek gerekir. II, 4419, 2590,

8 Bak. İbni Sina Bibliyografyası, *Büyük Türk Filozof ve Tıp Ustadı İbni Sina, Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler* adlı eserde, İstanbul, s. 27 n. 124.

9 Bak. *Essai de Bibliographie Avicennienne* (arapça), Kâhire, 1950, s. 291 n. 233

10 British Museum Kataloğu bir yandan anonim bir eser olan *R. fi-Mâhiyyeti'l-İnsân*'ın

Böylece *R. el-Fûsûs*'u Fârâbî'ye atfeden nazariyenin yanı sıra, eseri İbni sinâ'ya alfedilen, ondan daha az meşhur da olsa, oldukça açık ikinci bir an'änenin mevcudiyeti görülmektedir..

Sadece bibliyografya kaynaklarının şahadeti ile yetinilse bile, bu ikinci an'änenin daha eski olduğu intibahını uyandırdığını ilâve etmeliyiz¹¹. Gerçekten *R. el-Fûsûs*'un, Kâtib Çelebi'den önce, el-Fârâbî'nin eseri olarak hiç sözü edilmemektedir. Kâtib Çelebi kendisinden önce yaşamış bir yazar olan İsmâil el-Fârâbî'nin *Fûsûs* şerhine *Keşfu'z-Zünûn*¹² adlı eserinde yer vermiştir. Bu önemli bir veridir. Çünkü *R. el-Fûsûs*'un el-Fârâbî'ye atfî nazariyesi, daha çok el-Fârâbî'nin tasvibi karşısında önemini kaybetmişe benzemektedir. Halbuki, *R. el-Firdevs*, Kâtib Çelebi'den çok daha eski bir bibliyograf tarafından İbni Sînâ'nın eseri olarak zikredilmiştir. Gerçekten, Zahîru'd-Dîn Ebu'l Hasan Ali el Beyhakî (Hicrî 565/1170 tarihinde ölmüştür) tarafından yazılan ve âlimlerin tercemei hallerinden bahseden Sivânî'l-Hikme adlı eserinin en iyi yazmalarında (bunların en eskisi hicrî 639 tarihini taşımaktadır)¹³ yer alan bir listede bu isimde bir makaleye raslanmaktadır. Hiç şüpheye mahal yoktur ki El Beyhakî'ye kadar çıkan liste, diğer bazı el yazmalarında yer alan ve *R. el-*

(el yazması 1349, 7), *R. el Firdevs*'le aynı olduğunu ileri sürüyor, diğer yandan yazmanın eski sahiplerinden biri tarafından arapça kaydedilmiş bir müşahedeyi naklediyor: Bu, el-Fârâbî'ye atfedilen *R. el-Fûsûs*'un *R. fi Mâhiyyet'il-İnsân* ile aynı olduğu kanaatini belirten bir nottur. Bu müşahede tahkik edilmiş olsaydı, aynı zamanda *R. el-Fûsûs*'la *R. el-Firdevs*'in de birbirinin aynı olduğu ortaya çıkacaktı. Brockelman ve P. Anawati'nin sözünü ettikleri *R. el-Firdevs fi mâhiyyet'il-İnsân*'ın şu iki makale isminin birleşmeinden meydana gelmiş olması mümkündür: *R. el-firdevs ve R. fi Mâhiyyet'il-İnsân*. Bizi meşgul eden bu mesele üzerindeki kanaat fakları *R. el-Fûsûs*'u başlıksız ve yazar ismi olmaksızın ihtiva eden Berlin Petermann II, 466 el yazmasında görülmektedir. Metni istinsah eden tarafından yazılmış "*Risâle li-İbn-Sînâ Rahîmahullâhu*" (v. 20) kelimeleri çizilmiş, yerine "*Risâle li-Fârâbî*" yazılmıştır. Başka bir yerde de (v. 20 a) şu başlığa raslanıyor: *Risâlet Fârâbî maşhûr bi-Fûsûs*.

Bu işaretleri üç ayrı yazmada görüyoruz.

(11) Bak. H. Cerr. sözü edilen eseri s. 31 v. d.

12 IV. s.432.

13 Bu, İstanbul *Murad Molla* 1408 el yazmasıdır. *K. Tetimmetu Sivânî'l-Hikme*'nin editörü olan Muhammed Şefî'nin kanaatine göre bu, mevcut yazmaların en iyisidir. Tam liste İstanbul'daki diğer iki el yazmasında da mevcuttur: Hemen hemen yukarıda zikredilen el yazması kadar iyi olan *Köprülü* 902 ve 689 Hicrî tarihini taşıyan *Beşir Ağa* 494 el yazmaları. (Bak. K. Tetimmetu Sivânî'l-Hikme, fasikül. 1, Lahor, 1935, s. 313). Paris 5889 el yazmasında (v. 116b-120 a) yer alan İbni Sina biyografisinde de bu listeye raslanmaktadır. Bunun büyük bir kısmı (v. 119a, 1 ve alttan 5) el Beyhakî'nin eserinden alınmıştır. *R. el-Firdevs* bu el yazmasında (v. 119a) ve *K. Tetimmetu Sivani'l-Hikme* de (s. 190) zikredilmiştir. Eserin bu baskısı Berlin (Petermann II, 737) el yazmasına dayanmakla beraber tam liste notlar arasına yazılmıştır ve eski el yazmaları 119 risâle zikrettikleri halde sadece 43 risâle saymaktadır.

Firdevs'in zikredilmediği eksik listelerden¹⁴ çok, bu tam listedir. *R. el-Füsûs*'un bir başka isimle İbni Sînâ'ya atfının böylece, filozofun ölümünden en çok 130 küsur yıl sonra teyid edildiği anlaşılmaktadır.¹⁵

Risalenin Farabi'ye ait olduğunu kabul etmek çok güç olduğuna göre, yukarıdaki şahâdeti reddetmek için mâkul bir sebep var mıdır? Doktrini, İbni Sînâ'nın¹⁶ esasen çeşitli şekillerde tezahür eden doktrini ile çelişme halinde bulunmayan *Füsûs*'un bu bakımdan eleştirilmesi için hiç bir sebep ileri sürülemez. Gerçekten bu risalenin yazarının İbni Sînâ olması hiç kimseyi şaşırtmamalıdır. Bu nazariyeye göre risâle, üslûbu ve sembolleri bakımından yazarın, Mehren'in mistik¹⁷ olarak nitelediği makaleleri arasında yer almaktadır. İbni'el-Rüşd'ün, İbni Sînâ'ya mahsus dediği ve filozofun reddettiği ilmu'l-gayb'ı bu eserde sezmek mümkündür.

Sonuç: Şüphesiz mutlak kesinlik bulunmamakla beraber, çeşitli ihtimaller hesaba katıldığında tereddüde de yer yoktur. Terazinin, söz konusu eseri *R. el-Firdevs* adı altında İbni Sînâ'ya atfeden an'aneye ait kefeşi kesin olarak ağır basmaktadır.

14 Bak. *Tetimmetu Sivâni'l-Hikme* s. 190.

15 Bu atfı ihtiva eden *K. Tetimmetu Sivâni'l-Hikme*'nin en eski el yazmasının tarihi olan Hicri 639 senesi ile İbni Sina'nın ölümü arasında sadece 2 yüzyıl vardır. *R. el-Firdevs*'in el yazmaları belki başka kronolojik nirengi noktaları teşkil edeceklerdir. Horten'in bu konuda yaptığı çalışmanın yenilenmesi gerektiğine göre *R. el-Füsûs*'un, tenkitleri de ihtiva eden bir baskısı için bu el yazmalarından faydalamlacağı muhakkaktır.

16 Bilhassa ruhun melekeleri konusunda bellibaşlı bir mutabakat vardır. Halil Cerr, nazariyesini ispat için kullandığı en geçerli delilleri bu pürüzlü alandan seçmiştir.

17 Rasgele bir terim, Çünkü mânâsının sınırları iyi tayin edilmemiştir. Sofi terimi daha yerinde olmakla beraber İbni Sina için kullanılamaz. Çünkü İbni Sina söylenebileceği kadariyle islâm mistikleri ile filozof sıfatıyla ilgilenmiş ve bu konuya yenilik getirmiştir. Gerçekten o, din tecrübesi ve psikolojisi ile büyük soflerin dinî mahiyetteki sözlerinin incelenerek genel bilim sistemi içine alınmasını kabul eden (*K. el-İşârât ve't-Tenbihât* adlı eserinde) -bu, islâm âleminin düşünce tarihinde hatırlanmaya değer bir safhadır-, kelimenin dar mânâsıyla, ilk filozoftur. Bu anlayış, onu her ikisini de ârifün sınıfına almakla, peygamberlerle mistikleri bir tutmaya götürmüştür. Peygamberlere gelen vahiy ve ilhamlarla ilgili nazariye böylece yenilik kazanmıştır. Bu yeniliğin tesiri, İbni Sina'ya karşı olan ve başka bir gelenek getiren Maimonide'e kadar sürmüştür.